J TOLOO E BEHDASHT, School of Public Health, Yazd Shahid Sadoughi Univ Med Sci

ORIGINAL ARTICLE
Received:2022/03/10 *Accepted:2022/05/24*

Identifying the Concepts and Structures Related to Psychopathology with an Islamic Approach

Bibi Narjes Raeissadati (Ph.D.)[1], Mohammad Hossein Fallah (Ph.D.)[2], Saeed Vaziri (Ph.D.)[3], Abolghasem Asi(Ph.D.)[4]

1.Ph.D. student, Counseling Department, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Yazd Branch, Yazd, Iran.
2. Corresponding author: Associate Professor, Department of Educational Sciences and Psychology, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Yazd Branch, Yazd, Iran.
Email:fallahyazd@iauyazd.ac.ir Phone: 09132559467
3. Assistant Professor, Department of Curriculum Planning, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Yazd Branch, Yazd, Iran.
4. Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Yazd Branch, Yazd, Iran.

Abstract

Introduction: Various psychotherapy systems have provided definitions for pathology based on their definition of human nature. Islam is the most complete religion and includes all aspects of human life; therefore, this study was conducted with the aim of identifying and analyzing the concepts and structures related to psychopathology with an Islamic approach.

Methods: The present study is qualitative, using data-driven theory (grounded theory). After examining the verses of the Quran and related texts, the concepts were categorized and coded. In order to extract the concepts and structures related to psychopathology, the concepts were categorized using open, axial, (selective) coding method.

Results: After reviewing Quranic verses and related texts, categorized concepts and similar themes were placed in the final category as a code. After categorizing the codes, we obtained 173 codes, 22 sub-themes, and 4 main themes. Sub-themes included heart disease, disease, zigzag, madness, ignorance, affliction, khabal, idiot, copper, rhinoceros, zig-zag, rib, ghafl, lock, stupidity, overdoing , underdoing, nature, termination, polytheism, hypocrisy, doubt, worldliness and mamonism. The main themes that emerged from the heart of these sub-themes are: ignorance, sick heart, naturalism, affliction.

Conclusion: Based on the findings of our research, we found the constructs of ignorance, sick heart, naturalism and affliction, and its sub-themes that can help us in diagnosing psychological injuries. These structures are derived from the verses of the Quran and hadiths and can be used for all people at all times.

Keywords: Mental Pathology, Islamic Approach, Ignorance , Sick Heart, Naturalism, Affliction

Conflict of interest: The authors declared no conflict of interest.

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

This Paper Should be Cited as:
Author: Bibi Narjes Raeissadati, Mohammad Hossein Fallah, Saeed Vaziri, Abolghasem Asi. Identifying the concepts and structures related to psychopathology with an Islamic approach…..…….Tolooebehdasht Journal. 2023;22(3)77-95 .[Persian]

طلوع بهداشت

دو ماهنامه علمی پژوهشی
دانشکده بهداشت یزد
سال بیست و دوم
شماره سوم
مرداد و شهریور
شماره مسلسل:۹۹

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۱۲/۱۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۰۳

شناسایی مفاهیم وسازه‌های مرتبط با آسیب‌شناسی روانی با رویکرد اسلامی

نویسندگان: بی بی نرجس رئیس‌الساداتی[۱]،محمد حسین فلاح[۲]، سعید وزیری[۳]، ابوالقاسم عاصی[۴]

۱.دانشجوی مقطع دکترا، گروه مشاوره، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، یزد، ایران.

۲. نویسنده مسئول: دانشیار گروه علوم تربیتی و روانشناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، یزد، ایران. تلفن تماس: ۰۹۱۳۲۵۵۹۴۶۷ fallahyazd@iauyazd.ac.ir

۳. استادیار گروه برنامه ریزی درسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، یزد، ایران.

۴.استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، یزد، ایران.

چکیده

مقدمه: نظام‌های روان درمانی گوناگون، براساس تعریف خود از ماهیت انسان تعاریفی برای آسیب شناسی ارائه داده‌اند. اسلام کاملترین دین و شامل تمام جنبه‌های زندگی بشر می‌باشد؛ برهمین اساس این پژوهش با هدف شناسایی و تحلیل مفاهیم وسازه‌های مرتبط با آسیب شناسی روانی با رویکرد اسلامی انجام شد.

روش بررسی: پژوهش حاضر، کیفی، و با استفاده از نظریه برخاسته از داده‌ها(داده بنیاد) می‌باشد. پس از بررسی آیات قرآن و متون مربوطه، مفاهیم دسته بندی و کد گذاری شدند.جهت استخراج مفاهیم و سازه‌های مرتبط با آسیب‌شناسی روانی، با استفاده از شیوه کدگذاری باز، محوری، مفاهیم دسته‌بندی شدند.

یافته ها: پس از بررسی آیات قرآن و متون مربوطه، مفاهیم دسته بندی شده و مضامین مشابه به صورت یک کد در دسته بندی نهایی قرارداده شدند. پس از دسته‌بندی کدها به ۱۷۳ کد و ۲۲ خرده مضمون و ۴ مضمون اصلی دست یافتیم. خرده مضمون‌ها عبارتند از: بیماری‌های قلب، مرض، زیغ، جنون، جهل و نادانی، ابتلا، خبل، سفیه، مس، رین، زیغ، ریب، غلف، قفل، حمق، افراط و تفریط، طبع، ختم، شرک، نفاق، شک، دنیاطلبی و دنیاپرستی. مضامین اصلی که از دل این خرده مضمون‌ها بدست آمدند عبارتنداز: جهل، قلب مریض، طبیعت‌گرایی، ابتلا.

نتیجه‌گیری: برپایه یافته‌های پژوهش به سازه‌های جهل، قلب مریض، طبیعت‌گرایی و ابتلا و خرده مضمون های آن دست یافتیم که می‌توانند در تشخیص آسیب‌های روانی به ما کمک کنند. این سازه‌ها برگرفته از آیات قرآن و روایات می‌باشد و می‌تواند برای همه انسانها و در تمام زمانها مورد استفاده قرار گیرد.

واژه های کلیدی: آسیب شناسی روانی، رویکرد اسلامی، جهل، قلب مریض، طبیعت‌گرایی، ابتلا

این مقاله حاصل از پایان نامه دانشجویی مقطع دکترا دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد می‌باشد.

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

مقدمه

آسیب شناسی روانی جدا و متفاوت از سایر رشته‌های روانشناسی نیست بلکه نتیجه و محصولی است از قوانین رشد، یادگیری، انگیزش، هیجان، شناخت و تفکر که امکان شناخت واقعیت‌های روانی را برای ما فراهم می‌سازند(۱). تعریف قاطع و روشنی برای بهنجاری و نابهنجاری وجود ندارد(۲). نظام های روان درمانی گوناگون براساس تعریف خود از ماهیت انسان و آسیب شناسی روانی، نظریه های متفاوتی در زمینه درمان ارائه داده اند. برآوردهای جدید، تعداد این نظام ها را بیش از ۴۰۰ درمان گزارش کرده‌اند(۳).

دیدگاههای مختلف، ملاک‌های گوناگونی را برای تعریف نابهنجاری به کار گرفته‌اند؛ که برخی از این ملاک‌ها عبارتند از: انحراف از هنجارهای آماری، انحراف از هنجارهای اجتماعی و فرهنگی، رویکرد شباهت خانوادگی عناصر نابهنجاری(رنج، ناسازگاری، نامعقولی، غیرقابل درک بودن، پیش بینی‌ناپذیری و فقدان کنترل، مشهودبودن و نامتعارف بودن، ناراحتی مشاهده‌گر وتخطی از معیارهای اخلاقی و آرمانی)(۴،۵).

در پیشگفتارDSM-5 می‌خوانیم که این دستنامه با ویرایش‌های پیاپی در ۶۰ سال گذشته به یک مرجع استاندارد اقدامات بالینی در زمینهٔ بهداشت روان تبدیل شده است. در عین حال توصیف دقیق فرآیندهای زمینه‌ای آسیب شناختی بیشتر اختلالات روانی امکان پذیر نیست(۶). همانطور که می‌دانیم تا کنون این دستنامه ۵ بار تجدید نظر شده که خود حاکی از یکسان نبودن ملاک ها در زمانهای گوناگون برای آنها می‌باشد. اگر به ملاک‌ها وطبقه‌بندی‌های امروزی از قبیل طبقه‌بندی بین‌المللی آماری بیماری‌ها(International Classification of Diseases:ICD) و راهنـمای تشخیصـی و آماری اختـلالات روانی نگـارش پنجم (DSM-5: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th Edition) با دید انتقادی دقیق بنگریم، خواهیم دید که بسیاری از آنها تحت تاثیر سوگیری‌های مختلف تعریف و تدوین شده‌اند. حتی مواردی وجود دارد که کاملا اهداف سیاسی در آن وجود دارد. گاهی یک بیماری از چارچوب بیماریها حذف می‌شود؛ مثلا بیماری همجنس‌گرایی که به نظر می‌رسد در مورد آن سوگیری کاملا روشن است. ممکن است این سوگیری از جانب کسانی منفی تلقی نشود و گفته شود فضایی که این تصمیم در آن اتخاذ شده به هر دلیل پذیرفته است که همجنس‌گرایی را دیگر در اینجا می‌گوییم سوگیری فرهنگی رخ داده است؛ یعنی فرهنگ جامعه مبدا می‌تواند نگرش اجتماعی و فرهنگی خود را در قالب یک گزارهٔ علمی به جوامع دیگر تسری بدهد. این‌گونه سوگیری‌ها حتی در عمومی ترین مسائل دنیای روانشناسی مثل ملاک‌های تشخیص بیماری نیز روی می‌دهد. گاهی ارتباط نهادهای اقتصادی با نظام درمان در روانشناسی روی تصمیم‌گیری‌های علمی و تجویزی تاثیر می‌گذارد(۷).

آسیب شناسی روانی در چارچوب روانشناسی دینی به رفتارهای غیرخردمندانه، فاصله گرفتن از فطرت و از دست دادن ظرفیت‌های وجودی و ارزش‌های معنوی و اخلاقی مربوط می شود. در آسیب‌شناسی روانی ساده‌ترین رویکرد، پیشگیری مبتنی بر تقویت خویشتن‌داری، پرهیز از گناه و توبه است. این پژوهشگران با محور قراردادن معنویت، ملاک آماری و آسیب شناسی روان به معنای رایج آن (درDSM و احیانا ICD) را خارج از حیطه روانشناسی دینی می‌دانند(۸).

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

به نظر نگارنده اگر رویکرد اسلامی را بخواهیم معنا کنیم و آسیب شناسی را با این رویکرد عنوان کنیم و به نتیجه ای برسانیم می توانیم یک حوزه و موضوعی داشته باشیم به نام رویکرد اسلامی که درباره محتوایش از آموزه های دینی استفاده کنیم و از صفر تا صد آن مبنا را بچینیم که البته این رویکرد منطبق بر فرهنگ نیز می‌باشد. یکی از خلاهایی که وجود دارد این است که سازه های ما در این مبانی جهانی نیست و این خلا باعث شده که ما به سمت معیارهای جهانی آسیب شناسی برویم. در حالی که ما در جوامع اسلامی تنها معتقد به رفتار و بعد جسمانی نیستیم و تجربه را به تنهایی جوابگو نمی دانیم. از نظر پژوهشگر این خلا در نظام طبقه‌بندی موجود آسیب شناسی روانی اسلامی وجود دارد. در پژوهش حاضر با توجه به اهمیت و ضرورت این مسأله که باید مفاهیم مرتبط در آسیب شناسی روانی برای دستیابی و تشخیص بهنجار از نابهنجار با توجه به متون اسلامی و منطبق با فرهنگ ما نیز، مشخص شود؛ ما در صدد بررسی، شناسایی و تحلیل مفاهیم و سازه‌های مرتبط با آسیب شناسی روانی با رویکرد اسلامی هستیم. پژوهش هایی نیز در این زمینه صورت گرفته که به موارد زیر در آنها اشاره شده است: مرض قلب، اساس آسیب روان است.یعنی قلب که جایگاه عواطف و صفات روانی انسان است از حالت فطری خود منحرف و بیمار شده و مرکز عواطف منفی گردد که ریشه تمام این عواطف منفی و اخلال های روانی(خود بزرگ بینی، دروغ گویی،کینه، حسادت، ترس، طمع، خیانت، خساست، ناسپاسی، ناشکیبایی، بهانه جویی و...) به خود پرستی و دنیا پرستی بر می گردد(۳). اقسام تکبر شامل تکبر در برابر خداوند؛ پیامبر و امام و در برابر مردم است. پیامدهای تکبر نیز ذلت دنیا و آخرت، بی عقلی متکبر، خشم و غضب وی، کفر و ذلت متکبر، عدم استفاده وی از تجارب دیگران، خشم و غضب مردم از شخص متکبر، دوری وی از علم آموزی و حکمت، خلود در آتش جهنم و رابطه تمامی موارد ذکر شده با ذلت و دونی متکبر است(۹).

الگوی نظری آسیب های روانی در سه دسته ابتلائات(آسیب‌های مربوط به صحت خلقت)؛ بیماری‌های روانی ناشی از سوءاختیار فرد؛ و آسیب های محیطی- اجتماعی قرار می‌گیرد(۱۰). رشد نایافتگی و به عبارت دقیق تر غاوی بودن، عامل اصلی پذیرش القائات منفی ودرونی و به عبارت دیگر اختلالات روانی در انسان می باشد(۱۱). حب دنیا ریشه تمامی خطاها عنوان شده و اگر کسی بتواند از این مرحله به سلامت عبور کندگویا خطاهایش تمام خواهد شد و به مرزهای عصمت و سلامت می رسد(۱۲).

غفلت از آیات، اطمینان به حیات دنیا و عدم رجاء به لقاء رب در باورهای فرد، عافیت طلبی در سبک زندگی و پیروی از ظن و جرم و کذب در رفتارهای فرد عوامل مستعد کننده فرد در ایجاد اختلالات اضطرابی است(۱۳). از دیدگاه آیات قرآن کریم بهترین راه برای حفظ سلامت معنوی خانواده انجام واجبات و ترک معاصی است(۱۴). استفاده از ارزشها و باورهای اسلامی می تواند از طریق ادغام اعتقادات اسلامی که در تبعیت از مواد مخدر و اصلاح تکنیک های مختلف روان درمانی به منظور تطبیق بیماران مسلمان در درمان مسلمانان روانی مفید است(۱۵). علائم اضافی بیماری روانی که در ادبیات غربی با اختلالات روانی برابر نیستند از قبیل اعتیاد به ثروت ، شهرت، جهل، استکبار، بزدلی، ظلم،شهوت، فریب و غیره می باشند. از این رو

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]
[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

این علائم از بخش بزرگی از سبک زندگی اسلامی پیروی می کنند که افراد باید به خودآگاهی در واقعیتهای تجربی درونی خود برسند تا از این بیماریها در امان باشند. در روانشناسی اسلامی، عناصر متافیزیکی که رفتارهای انسانی نفوذ می کند روح (النفس)، قلب (القلب)، روح (الروح) و عقل (العقل)هستند. مفهوم الفطره دانش ذاتی است که با روح انسان همراه است(۱۶). موارد مطرح شده در بالا، برخی از آثار قدیمی و جدیدی بودند که به مبحث آسیب شناسی روانی از دیدگاه اسلامی توجه کرده‌اند. به نظر نگارنده آفریدگار انسان بهتر از هر کسی می تواند به نیازهای انسان ما را آگاهی دهد و چالش‌های وجودی و گردابهای نابهنجاری انسان را برایمان مشخص سازد. از این رو پژوهش حاضر درصدد است با توجه به اهمیت این مسأله که باید مفاهیم مرتبط در آسیب شناسی مشخص شود به شناسایی و تحلیل مفاهیم و سازه‌های مرتبط با آسیب شناسی روانی با رویکرد اسلامی می‌پردازد.

روش بررسی

پژوهش حاضر به لحاظ روش،کیفی و با استفاده از نظریه برخاسته از داده‌ها (داده بنیاد: Grounded theory) می‌باشد. در پژوهش حاضر جهت استخراج مفاهیم و سازه‌های مرتبط با آسیب‌شناسی روانی، بعد ازگردآوری مطالب مرتبط از منابع نامبرده با استفاده از شیوه کدگذاری باز، محوری و گزینشی در نظریه برخاسته از داده‌ها، مقوله‌ها و مفاهیم دسته‌بندی شدند.

در این روش کار تحلیل همزمان با گردآوری اطلاعات مربوطه با کدگذاری باز آغاز گردیده است و داده ها براساس طبقات عمده اطلاعاتی کدگذاری گردیده است.

بعد از این کدگذاری و بر مبنای آن کدگذاری محوری صورت می گیرد که در آن پژوهشگر یک طبقه کدگذاری باز را انتخاب می کند تا برآن متمرکز شود (که به این طبقه پدیده محوری گفته می شود) و سپس به داده ها برمی گردد و طبقاتی را حول این پدیده محوری شکل می دهد. این طبقات در قالب یک مدل دیداری به نام پارادایم کدگذاری محوری به یکدیگر مرتبط شده و پدیده محوری را در بر می گیرند. گام نهایی کدگذاری گزینشی است که در آن براساس مدل مرحله قبل گزاره هایی ارائه می دهد که طبقات مدل را به یکدیگر مرتبط ساخته و روابط متقابل بین طبقات را توصیف می کند. بدین منظور، بررسی مفاهیم مرتبط با آسیب شناسی روانی در قرآن و متون اسلامی انجام شده و بررسی گردیده است. در اینجا محور بحث آیات قرآن است. البته طبیعی است که از روایات مرتبط دیگر و نیز متون و کتب تفسیر و روانشناسی اسلامی و با رعایت تمام موازین اخلاقی برای تفهیم و تبیین بیشتر و جمع‌بندی مطالب بهره برده شده است.

لازم به ذکر است که این مطالعه دارای کد اخلاق (IR.IAU.YAZD.REC.1400.067) از دانشکده علوم پزشکی دانشگاه آزاد اسلامی یزد می باشد.

یافته‌ها

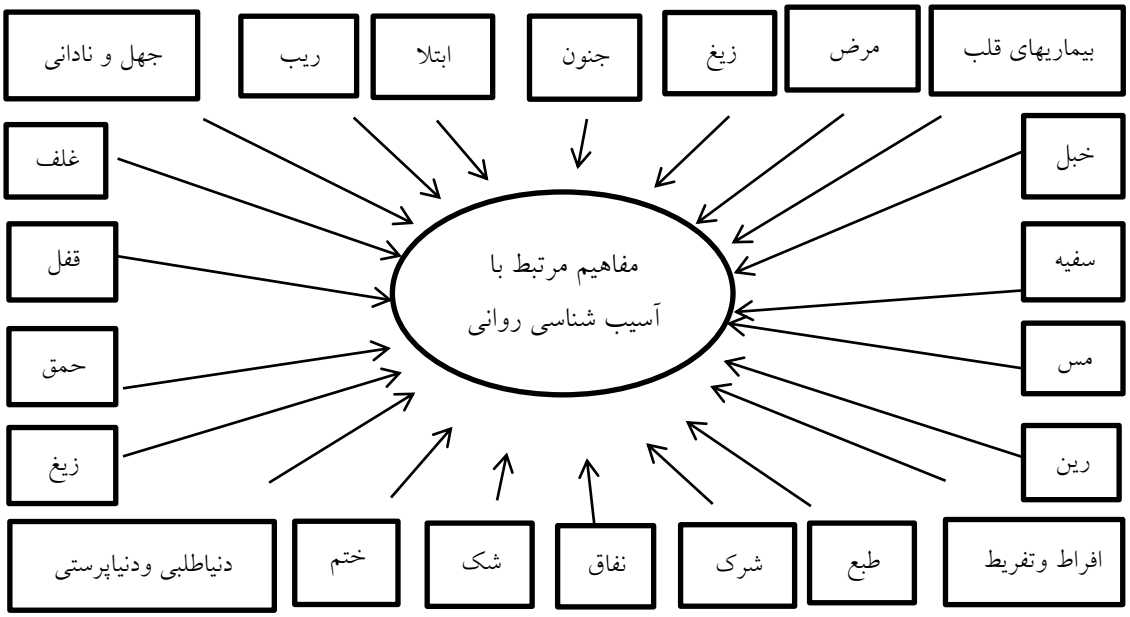
پس از بررسی آیات قرآن و روایات مرتبط با مفاهیم آسیب شناسی روانی، در این پژوهش به آیات و روایات زیادی دست یافتیم که آنها را دسته بندی کرده و مضامین مشابه را به صورت یک کد در دسته بندی نهایی قرار دادیم و در نهایت پس از دسته‌بندی کدها به ۱۷۲ کد و ۲۲ خرده مضمون و ۴ مضمون

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

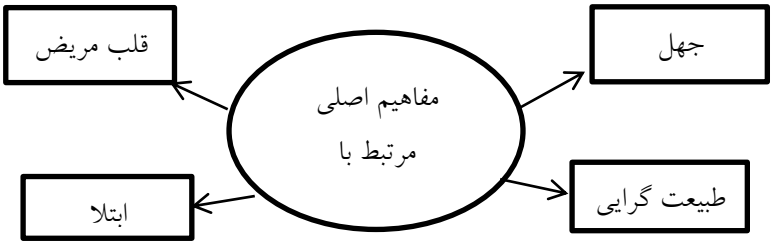
[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

اصلی دست یافتیم. در دو شکل ۱و ۲ مفاهیم و سازه‌های مرتبط با آسیب شناسی که ما در این پژوهش به آنها دست پیدا کردیم آورده شده است. پژوهشگر با جمع بندی از یافته های پژوهشی که با استفاده از یادداشت برداری، کدگذاری اولیه وسپس دسته بندی کدهای اولیه را انجام داده است. بدین منظور، پژوهشگر ابتدا با راهنمایی اساتید اهل فن و با استفاده از بررسی کتب مختلف و منابع گوناگون اسلامی به شناسایی و تحلیل مفاهیم مرتبط با آسیب شناسی روانی با رویکرد اسلامی پرداخته است و بعد از تعیین وشناسایی سازه های مرتبط با آسیب شناسی روانی از منظر اسلامی، سازه‌های انتخاب شده را درکتب و منابع گوناگون مورد بررسی قرار داده و مفاهیم مرتبط را گردآوری کرده است. ابتدا در جدولی مفاهیم و سازه های مرتبط با آسیب شناسی روانی اسلامی و جملات و مفاهیمی استخراج شده اولیه آورده شده که به دلیل زیاد بودن مفاهیم و آیات جدول تنها بخشی از آن را جهت نمونه کار درجدول۱ آورده شده است. سپس مطالب مطرح شده دسته بندی و در زیرجدول ۲ ارائه گردیده است.

۴ مفهوم اصلی که ما در این پژوهش با توجه به داده های بدست آمده و متون مختلف به آنها دست یافتیم عبارتند از: جهل، قلب مریض، طبیعت‌گرایی و ابتلا.

شکل۱: مفاهیم مرتبط با آسیب شناسی روانی(۲۲خرده مضمون) با رویکرد اسلامی

شکل ۲ : مفاهیم اصلی مرتبط با ناهنجاری (۴ مضمون اصلی)

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

جدول۱ : مقوله بندی ودسته بندی کدهای مربوط به کدگذاری اولیه؛ با موضوع شناسایی و تحلیل مفاهیم مرتبط با آسیب شناسی روانی با رویکرد اسلامی (یک نمونه کوچک از کل کار)

مفاهیم مرتبط با آسیب شناسی روانی	مفاهیم فرعی	جملات منتخب از متون
	حجاب قلب	«آیا این مردمی را که بعد از اقوامی که همه مردند وارث زمین شدند (خدا) آگاه نفرموده که اگر ما بخواهیم به کیفر گناهانشان می‌رسانیم و بر دلهایشان مهر می‌نهیم که دیگر (به گوش دل چیزی) نشنوند»؟(اعراف،۱۰۰)
		«(آری،) آنها راضی شدند که با متخلّفان باشند؛ و بر دلهایشان مهر نهاده شده؛ از این رو (چیزی) نمی‌فهمند».(توبه،۸۷)
		.....
قلب	مهر شقاوت بر قلب	«آنان که در آیات خدا بی‌هیچ حجت و برهان به جدال و انکار برمی‌خیزند این کار، سخت خدا (و رسول) و اهل ایمان را به خشم و غضب آرد. بلی این گونه خدا بر دل هر متکبر خود کامه‌ای مهر (شقاوت) می‌زند (که با سعادت خود دشمن می‌شود».(غافر،۳۵)
	.	«این است شهرهایی که ما بر تو از اخبار اهلش بیان کردیم، همه را رسولان حق با ادلّه روشن آمدند اما بر آن نبودند که به آنچه پیش از آن تکذیب کرده بودند ایمان بیاورند. این چنین خدا دلهای کافران را مهر می‌زند».(اعراف،۱۰۱)
	.	.....
	.	
	.	
مرض	دروغ- فساد- نادانی و بی خردی- مسخره کردن مؤمنان- خریدن گمراهی بجای راه راست	در دلهای ایشان بیماری[مرض] (جهل و عناد) است، خدا بر بیماری آنها بیفزاید، و برای ایشان است عذابی دردناک، به سبب آنکه پیوسته دروغ می گفتند.و چون آنان را گویند که فساد در زمین نکنید، گویند: تنها ما کار به صلاح کنیم. آگاه باشید آنها خود مفسدند ولی نمی‌دانند.و چون به ایشان گویند: ایمان آورید چنانکه دیگران ایمان آوردند؛ گویند: چگونه ایمان آوریم مانند بیخردان؟! آگاه باشید که ایشان خود بی‌خردند ولی نمی‌دانند.و چون به اهل ایمان برسند گویند: ما ایمان آوردیم؛ و وقتی با شیاطین خود خلوت کنند گویند: ما با شماییم، جز این نیست که (مؤمنان را) مسخره می‌کنیم. خدا به ایشان استهزا کند و در سرکشی مهلتشان دهد که حیران بمانند. آنانند که گمراهی را به راه راست خریدند، پس تجارت ایشان سود نکرد و راه هدایت نیافتند. مثل ایشان مانند کسی است که آتشی بیفروزد، و همین که روشن کند پیرامون او را، خدا روشنی آنان را ببرد و رها کند ایشان را در تاریکی‌یی که هیچ نبینند.آنها کر و گنگ و کورند و (از ضلالت خود) بر نمی‌گردند.(بقره،۱۰-۱۸)
	.	.....
	.	
	.	

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

جدول۲ : مقوله بندی ودسته بندی کدهای مربوط به کدگذاری اولیه؛ با موضوع شناسایی و تحلیل مفاهیم مرتبط با آسیب شناسی روانی با رویکرد اسلامی

ردیف	کدگذاری مفاهیم هم دسته و مرتبط	مفاهیم جایگزین
۱	۱.حجاب قلب	بیماریهای قلب
	۲. مهر شقاوت بر قلب	
	۳. مهر قهرو غفلت	
	۴. سخت شدن قلب (قساوت)	
	۵. انحراف قلب	
	۶. زنگار قلب	
	۷. سرکشی قلب	
	۸. کور شدن قلب	
	۹. عدم ایمان قلب	
	۱۰. قفل قلب	
	۱۱. قفل قلب با جهل و نفاق	
	۱۲. مرض قلب (شک و ریب	
۲	۱۳. دروغ	مرض
	۱۴. فساد	
	۱۵. نادانی و بی خردی	
	۱۶. مسخره کردن مؤمنان	
	۱۷.خریدن گمراهی بجای راه راست	
	۱۸. مرض شک و ریب	
	۱۹. مرض نفاق	
	۲۰. فساد	
	۲۱. قطع رحم	
	۲۲. کر شدن گوش و چشم	
	۲۳. عدم تفکر	
	۲۴. قفل بردل	
	۲۵. جلوه گر شدن کفر توسط شیطان	
	۲۶. بیراهه رفتن و راهی بجز راه خدا رفتن	
	۲۷. نفاق و توطئه و همدست شدن با دشمنان	
	۲۸. مرض هوی و هوس	
۳	۲۹. زیغ(بد گمانی)	زیغ
	۳۰. زیغ (تهمت و روی گردانی از حق)	
۴	۳۱. انگ زدن جنون به کسی که متفاوت از دیگران است.	جنون
	۳۲. مربوط دانستن سحرو جنون به یکدیگر	
	۳۳. عدم به کار گیری عقل و فکر باعث قضاوت بی پایه است.	
	۳۴. مدارا با مجنون	
	۳۵. تکبر نشانه دیوانگی	
	۳۶. بیکاری و رها کردن تجارت	
	۳۷. تندی و عصبانیت	

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

۵	۳۸. پشیمانی	جهل و نادانی
	۳۹. در صورت ندانستن و عدم تحقیق و سپس قضاوت نادرست	
	۴۰. عدم تعقل	
	۴۱. توبه	
	۴۲. دفع بدی توسط خداوند است.	
	۴۳. آزار دیگران با جهل	
	۴۴. مسخره کردن	
	۴۵. فرد گرایی (دلهای متفرق)	
	۴۶. کفر و نفاق	
	۴۷. کمال دوستی و محبت به غیر خدا داشتن	
	۴۸. نسبت ناروا دادن به خداوند	
	۴۹. کشتن فرزندان ، حلال خدا را حرام شمردن	
	۵۰. عدم سلامت نفس و بدزبانی	
	۵۱. کم اهمیت شمردن نماز	
	۵۲. پرستش غیر خدا	
	۵۳. جدال در کار خدا	
	۵۴. گمان ناحق به خداوند	
	۵۵. خیالات باطل	
	۵۶. عامل گمراهی و نابودی	
	۵۷. عدم رشد	
	۵۸. ریشه بدی ها	
	۵۹. عامل مرگ ، دوام بدبختی	
	۶۰. نافرمانی خدا	
۶	۶۱. ابتلا برای همه است ولی افراد بی ایمان تزلزل پیدا می کنند.	ابتلا
	۶۲. افراد با ایمان امتحان می شوند. (مورد ابتلا قرارگرفتن)	
	۶۳. درجات افراد مورد ابتلا متفاوت است	
	۶۴. موارد ابتلا گوناگون است	
	۶۵. موارد ابتلا گوناگون است. صابران سربلندند.	
	۶۶. ابتلا حتی می تواند دستوراتی باشد که مربوط به غرایز هستند.	
	۶۷. افرادی که توانایی مقابله با غرایز را دارند از ابتلائات پیروز بیرون می آیند.	
	۶۸. زینت ها و زیبایی های دنیا نیز وسیله امتحان است.	
	۶۹. گاهی انسانها در امتحانات (ابتلا) بواسطه نعمتها مغرور می شوند	
	۷۰. یاس و ناامیدی گاهی در ابتلائات بوجود می‌آید.	
	۷۱. ایمنی و نجات از ابتلا توسط خداوند است.	
	۷۲. کسی که به خدا گمان ناحق دارد آسایش ندارد.	
	۷۳. نفاق باعث ایجاد خیالات باطل در دل است.	
	۷۴. سرنوشت هرکس مشخص است.	
	۷۵. و سربلندی در ابتلا با خالص شدن امکان پذیر است.	
	۷۶. کسی که تظاهرات روانی دارد بیمار است و مبتلا است.	
۷	۷۷. از غیر همدینان دوست صمیمی همراز نگرفتن.	خبل

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

	۷۸. افرادی هستند که بر اضطراب و تردید دیگران می افزایند، برای مقابله با آنها باید سست و ضعیف نبود.	
	۷۹. کسانی که معنویات زیادی دارند می توانند شفادهنده باشند	
۸	۸۰. دروغ بستن به خدا	سفیه
	۸۱. افراد بی ایمان	
	۸۲. رویگردانی از دین و آیین حضرت ابراهیم	
	۸۳. افراد سفیه توانایی معامله ندارند.	
	۸۴. دروغ گویی از نشانه های سفاهت	
	۸۵. ارزش واقعی چیزها را نمی‌داند	
	۸۶. همیشه در حال ضرر و زیان دادن است	
۹	۸۷. بیماری روانی که فرد از همه متنفر می شود و نمی تواند نزدیک شدن دیگران به خودش را تحمل کند.	مس
۱۰	۸۸. گناهان، عامل چرک و زنگار قلب	رین
	۸۹. بدنبال راه شبهه و فتنه گری رفتن	
۱۱	۹۰. شک و تردید عامل سرگردانی و تردید	ریب
۱۲	۹۱. در غفلت بودن دلهای استهزا کنندگان	غلف
۱۳	۹۲. منافقان بردلهایشان قفل زده اند.	قفل
۱۴	۹۳. عدم کنترل زبان	حمق
	۹۴. حماقت درمان ندارد.	
	۹۵. احمق همیشه خوار و تنهاست.	
	۹۶. احمق دروغ گوست.	
	۹۷. هیچ نمی فهمد . حزب باد است.	
	۹۸. بی خرد، زیان زننده است.	
	۹۹. احمق تعادل روانی ندارد.	
	۱۰۰. بیهوده گویی	
	۱۰۱. حرف بدون درخواست	
	۱۰۲. تهور	
	۱۰۳. ملون بودن	
	۱۰۴. خودستایی	
	۱۰۵.خودبرتربینی	
	۱۰۶. بیهوده کاری	
	۱۰۷. همنشینی با نادان	
	۱۰۸. سوگند خوردن با هر سخن	
	۱۰۹. تکیه کردن به آرزو	
	۱۱۰. خفیف شمردن دانش و دانشمندان	
	۱۱۱. رد کردن هر چه مردم می گویند	
	۱۱۳. خود رأی خودپسند	
	۱۱۴. پستی و فرومایگی	

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

	۱۱۵. تباه کردن و درست انجام ندادن مسئولیت ها	
	۱۱۶. گوش ندادن به کسی که خیرخواه اوست	
	۱۱۷. عدم آسودگی همنشین او.	
	۱۱۸. آرزوی مرگ او از جانب دیگران	
	۱۱۹. دیگران ازاو در آسایش نیستند	
۱۵	۱۲۰. افراط و تفریط جهل است	افراط و تفریط
	۱۲۱. افراط و تفریط در احسان و نیکی	
	۱۲۲. اعتدال در انفاق	
	۱۲۳. اعتدال در کسب وکار	
۱۶	۱۲۴. شکستن پیمان، کفر، کشتن پیامبران به ناحق	طبع
	۱۲۵. کفر و ظلمت بر دل	
	۱۲۶. کفر و ظلمت بر دل	
	۱۲۷. نفاق	
	۱۲۸. گناه	
	۱۲۹. کافر	
	۱۳۰. سرکشی و گناه	
	۱۳۱. جهل	
	۱۳۲. جدال و انکار بی دلیل و برهان	
	۱۳۳. نفاق	
۱۷	۱۳۴. کفر	ختم
	۱۳۵. اعراض از حق (کفر)	
	۱۳۶. پیروی از هوای نفس	
	۱۳۷. افتراء به رسول خدا	
۱۸	۱۳۸. ثبات در شرک	شرک
	۱۳۹. مهر بر دلهای کافران	
	۱۴۰. شرک ظلم بزرگ	
	۱۴۱. عدم بخشش شرک	
	۱۴۲. محو وباطل شدن اعمال بواسطه رفتن به راهی که خشم خدا را در پی دارد.	
	۱۴۳. کفر عامل تباهی اعمال و زیانکاری	
	۱۴۴. شرک باعث نابودی اعمال	
	۱۴۵. کفر اعمال را نابود می گرداند	
۱۹	۱۴۶. منافق و کافر مثل هم هستند. همنشینی با منافق مثل آنها شدن است.	نفاق
	۱۴۷. منافقان به دروغ می گویند ایمان آوردیم.	
	۱۴۸. دروغ گویی باعث فساد است.	
	۱۴۹. بیماری دل و نفاق قرین است.	
	۱۵۰. مرض دل و نفاق باهم قرین است	
۲۰	۱۵۱. ریب و شک و بدگمانی باعث عذاب الهی است.	شک
	۱۵۲. شک و ریب و اشتغال به دنیا ویژگی کافران است.	
	۱۵۳. شک و ریب نشانه بیماری دل و کفر است.	
	۱۵۴. شک و تردید به پیامبران باعث گمراهی است.	

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

۲۱	۱۵۵. تکذیب پیامبران	دنیا طلبی و دنیا پرستی
	۱۵۶. بیهوده گذرانی	
	۱۵۷. کم فروشی	
	۱۵۸. بخل و خساست	
	۱۶۰. بیهوده گذرانی	
	۱۶۱. متاع فریب و غرور	
	۱۶۲. بازیچه	
	۱۶۳. بخل	
	۱۶۴. و حسد	
	۱۶۵. حرص به دنیا	
	۱۶۶. ربا خواری	
	۱۶۷. همجنس گرایی و شهوترانی	
	۱۶۸. شهوت گرایی	
	۱۶۹. دنیا طلبی	
	۱۷۰. انکار قیامت	
	۱۷۱. کفر	
	۱۷۲. استهزاء پیامبر	

بحث و نتیجه گیری

پژوهشگر در این پژوهش یکی از مفاهیم اصلی ومرتبط با ناهنجاری را مشکلات مربوط به قلب مریض می داند. از جمله بررسی های به عمل آمده درمورد قلب با توجه به آیات و روایات دریافتیم که قلب ممکن است دارای مشکلات بسیاری باشد که باعث بیماری روان می شود. با توجه به آیات ما به مشکلات زیر در حوزه قلب و روان رسیدیم:

حجاب قلب(انعام،۲۵و۲۶/ اعراف،۱۰۰/ توبه، ۸۷/ توبه،۹۳/ بقره، ۶و۷/ بقره،۸۸/ جاثیه، ۲۳/ کهف، ۵۷/)، مُهر شقاوت بر قلب (غافر،۳۵/ اعراف، ۱۰۱/ روم، ۵۸ و ۵۹/ غافر، ۳۵)، مُهر قهرو غفلت (نحل، ۱۰۷و ۱۰۸/ منافقون،۲و۳/ اعراف،۱۷۹/ انبیاء، ۳)، سخت شدن قلب، قساوت (بقره،۷۴/ یونس،۸۸/ زمر، ۲۲/ مائده،۱۳)، انحراف قلب(توبه، ۱۲۷). زنگار قلب(مطففین، ۱۳و ۱۴)، سرکشی قلب(یونس،۷۴)،کورشدن قلب(حج،۴۶)، عدم ایمان قلب(مائده،۴۱/ حجرات،۱۴)، قفل قلب(محمد،۲۴)، مرض قلب، شک و ریب (نور، ۴۷و۵۰). اگر فرد در حوزه قلب دچار مشکل شود، چه مشکل او کم باشد چه زیاد در واقع فرد وارد وادی آسیب شده است. شدت و میزان بیماری در افراد مختلف متفاوت است.

در منابع گوناگون در این زمینه سخن رفته است که شواهد گوناگون در راستای این پژوهش را با توجه به آیات و روایاتی که بدست آورده ایم ارائه می نماییم، از جمله : قرآن از بیماری روان تعبیرات مختلف دارد که مبین شدت و ضعف بیماری است و هر نامی مبین یک مرحله و مرتبه از بیماری روانی است که مفاهیم بالا که ما با توجه به آیات و روایات به آنها دست یافتیم در واقع هرکدام نشان دهندهٔ یک مرحله و نوع خاص از بیماری روانی می تواند باشد که با توجه به تفاسیر قرآن که در این زمینه آمده است می توانیم به شدت و ضعف هرکدام از موارد بالا پی ببریم که در ادامه به آنها اشاراتی خواهیم داشت.

در بیماری ها و حالات نابهنجار شخصیت نیز در دوازده آیه از

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

قرآن کریم، صحبت از «مرض» قلب شده است (بقره، ۱۰؛ مائده،۵۹؛ انفال،۴۹؛ حج،۵۳؛ نور،۵۰؛ احزاب،۱۲، ۳۲، ۶۰؛ محمد (ص)۲۰و ۲۹ ؛ مدثر، ۳۱).

در آیات دیگری صفات یا حالاتی به قلب نسبت داده شده که نامطلوب و نابهنجار محسوب می‌شود. کلمات: غلیظ (خشن)، قساوت (سخت دل)، رین (حجاب)، ختم (مهر)، اثم (گناه)، عمی (کوری)، ضیق (تنگی)، ریب (تردید)، کبر، انکار، غمرۀ (پوشش)، حمیه (تعصب)، ناپاکی، غل (کینه) طبع (مهر) و زیع(انحراف) برخی از این مواردند. بیماری قلب، انحراف آن از استقامت فطری شمرده می شود. بیماری های قلب یا به عبارتی ناهنجاری های شخصیت به بعد شناختی آن بازمی‌گردد.

عدم فهم ودرک، تعصبات، غبارگرفتن دل بازنگارها وموانع تعقل، استفاده ی نامناسب ازاسباب شناختی، باورهای نادرست درموردنظام های هستی وآغاز و انجام آن ووجود حیرت وشک وتردید دراین مورد برخی از ناهنجاری های شخصیت است. دربعدعاطفی، خود محوری و خود بزرگ بینی، عدم شناخت ظرفیت های روانی خویش، خشونت و تنگ نظری، غلبه انگیزه ها و نیاز های زیستی بر همه ابعاد دیگر، بیرحمی، سنگدلی، تندی با دیگران و کینه، حسد و دشمنی با مردم برخی از جنبه‌های نابهنجار شخصیت از نظر قرآن‌کریم محسوب می‌شود(۱۷).

همانگونه که گفته شد «مرض قلب» اساس آسیب روان است. روان از دیدگاه قرآن، اجزای مختلفی (ذهن، قلب، نفس،..). دارد که اصلی ترین جزء آن قلب است زیرا سلامت و بیماری در قرآن به قلب نسبت داده شده است. قلب در قرآن مجموعۀ قوایی می باشد که در برابر حوادث بیرونی و درونی حساس اند اثر می پذیرند و عمل می کنند و بخش عمده‌ی مسائل انسان از جمله اراده، اختیار، انگیزش، هیجان، عواطف، اخلاق، آرزو و آمال، وجدان و تمام خصال و صفاتش مربوط است. قلب سلیم (شعرا/۸۹، صافات/۸۴) عامل و نتیجه‌ی سلامت روان و مرض قلب (احراب/۳۲، مائده/۵۲، بقره/ ۱۰، محمد. ۲۰، احزاب/ ۱۲، فتح/۱۱) عامل و نتیجه ی بیمار روان می‌باشد(۳).

حالات ونابهنجاری های یادشده در صورتی که در فرد پایا و مستمرباشد موجب می شودکه شخصیت اورا بیمار بدانیم. برای نمونه از نظر قرآن افراد سخت دل، گناهکار و خطا کار، مشرک، کوردل، متکبر، تنگ نظر، شیفتگان مظاهر دنیوی زندگی و متعصبان دارای شخصیت بیمار محسوب می گردند(۱۷).

با توجه به اینکه مفاهیم اصلی را در ۴ عنوان جهل، قلب مریض و طبیعت و ابتلا خلاصه کردیم و توضیحاتی در مورد قلب دادیم هم اکنون به تبیین و توضیح بقیه موارد می پردازیم. پژوهشگر در این پژوهش به اهمیت به کارگیری عقل و دوری از جهل برای دوری از آسیب پی برده است. در این پژوهش دریافتیم که جهل، علت بسیاری از بیماری های روانی می باشد و به عنوان یکی از سازه ها و مفاهیم اصلی مرتبط با آسیب معرفی شده است. بررسی دقیق آموزه‌های اسلامی نشان می‌دهد که اصل اساسی شادکامی، خردورزی و بکارگیری عقل است. از این رو امام صادق(ع) در تبیین سپاهیان عقل و جهل، نشاط و شادی را در صف سپاهیان عقل و تنبلی و اندوه را در شمار سپاهیان جهل قرار داده است(۱۸). نیروی عقل، دعوت کننده انسان به خیر و نیکی و سعادت و در جهت رشد و شکوفایی فطرت متعالی است. درمقابل عقل، جهل قرار دارد. جهل، قلمرو غیر منطقی شخصیت انسان است و کنش های آن نابخردانه و

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

نامعقول است. جهل، درست را از نادرست تشخیص نمی دهد و همواره درصدد ارضای امیال و خواسته های نفسانی و شهوانی است. بدین ترتیب، جهل با فرآیندهای زیستی که نیروی خود را از شهوت و هوی می گیرد ارتباط نزدیکی دارد(۸).

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان ساختار دوبعدی شخصیت انسان را بر پایهٔ عقل و جهل تبیین کرده است و در مورد کارکرد و کنش بعد ناخردورز شخصیت می نویسد: احساساتی که در این بخش قرار دارد و در نخستین مراحل زندگی انسان (دوران زندگی) متبلور می شود، ناشی از قوای شهوی و غضبی است. منطق آن بر منافع دنیوی استوار است و آن گاه به سوی عمل، انگیزش ایجاد می کند که همراه با لذت و بهرهٔ مادی می باشد(۲۰). برخی از امور به عقل انسان آسیب می رساند و موجب کاهش عقل می شود و یا از موانع عقل محسوب می گردد: عشق حیوانی در اثر شهوت، آرزو اندیشی و آرزوهای دور و دراز، دنیاپرستی و تکیه کردن بر دنیا بیش از حد متعارف، هواپرستی و تحت اسارت یا حاکمیت هوس های زودگذر واقع شدن، خشم و تندخویی، خودبینی و خودپسندی، خودرأیی و خودبسندگی بر دیدگاه خود(۲۰).

ریشهٔ همهٔ رفتارهای ناسالم و نابهنجار به جهل و ناخردورزی برمی‌گردد. امام علی (ع) در روایتی به تعامل عقل و جهل و آثار آن بر ساختار شخصیت انسان اشاره کرده است و می فرماید: «خداوند در فرشتگان فقط عقل نهاده است و نه خواهش و امیال نفسانی و در چهارپایان، میل و شهوت قرار داده است بدون عقل. اما در انسان هر دو را نهاده است. پس آنکه عقلش بر شهوتش چیره شود، از فرشتگان برتر و هر کس شهوتش بر خردش غالب شود ، از حیوانات پست تر است»(۸).

هنگامی عقل دارای قوی ترین کنش وری می باشد که نظام روان شناختی از تعادل یا تعادل نسبی برخوردار باشد و امام علی(ع) در تعریف فرد عاقل به فردی اشاره می کند که هر چیز را در جای خود به کار می برد. چنین کنشی مستلزم آرامش و در اینجا ولحظه اکنون بودن و هشیاری به هدف غایی و هشیاری نسبت به تشخیص گری عقل است. همچنین نیروهای ضدعقل می توانند کنش عقل را به ویژه در شرایط تحریک هیجانی دچار مشکل کنند(۲۱).

از دید نگارنده، این تعبیرها هر چقدر هم که تمثیلی باشند برای فهم و تبیین حالت های شخصیتی و رفتاری انسان مهم اند. حالتی که در نتیجهٔ حاکمیت جهل و شهوت در ساختار روانی انسان حاصل می شود بوجود آمدن ناسازگاری و ناهماهنگی با اصل و سرشت انسانی است و این خود باعث تولد یک ساخت ناهماهنگ و ناهمگون با فطرت باشد. هرچند ساخت و سرشت اولیه انسان یعنی فطرت از بین نمی رود روی آن را ساختی مرضی و بیمارگون می پوشاند و در واقعیت و درحوزه عمل همهٔ رفتارهای انسان را تحت تأثیر قرار می دهد. در این حالت، شخصیت فرد ناسالم و بیمار می شود که اینها نتیجه حاکمیت جهل بر انسان است.

سومین مفهوم از مفاهیم اصلی مرتبط با ناهنجاری که در مورد آن صحبت خواهیم کرد ابتلا است: بسیاری از اختلالات روانی مصطلح در فضای روانشناسی و روانپزشکی امروز، در واقع مشکلاتی هستند که در صحت خلقت می باشند. منظور این است که خود فرد به شخصه و با اختیار خود موجب بیماری خود نشده و بیماری ناشی از سوء اختیار فرد نمی باشد و بیماری بر فرد عارض گشته و علت زیستی دارد. از جمله نمونه بارز

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

چنین اختلالاتی را می توان در دسته های اختلالات رشد عصبی(مانند کم توانی ذهنی،اختلال صوت گفتار، اختلال طیف در خودماندگی و ...) بخش نسبتا قابل توجهی از طیف اسکزوفرنیا و برخی اختلالات روان پریشی، اختلالات عصبی-شناختی و ... مشاهده نمود. درست است که نمود ظاهری مشکلات در شناخت، هیجانات و رفتارهاست اما افراد درگیر در این مسائل در واقع افراد مبتلا هستند.

در این زمینه چند روایت از پیامبر گرامی اسلام (ص) بیان می کنیم تا مطلب بهتر روشن شود. پیامبر خدا (ص) بر دیوانه ای گذشت و پرسید: او را چه شده است؟ عرض شد: او دیوانه است. فرمود: نه، او آسیب دیده است. دیوانه کسی است که دنیا را بر آخرت برگزیند(۱۰).

ابتلائات خود به دسته هایی از قبیل ابتلاء در کمال خلق، ابتلاء در کمال حواس، ابتلاء در ثبات عقل، ابتلاء در تمییز، و ابتلاء در نطق و بیان تقسیم بندی می شوند(۲۲). در احادیث بالا مصادیقی از جنون حقیقی بیان شده است. از مجموع این روایات که در برخی از آنها به وضوح درباره برخی اختلالات روانی مانند صرع صحبت شده است می توان اینگونه استنباط کرد که آن بخشی از اختلالات روانی مصطلح که افراد در ایجاد آنها اختیار یا نقش جدی نداشته اند در واقع نوعی «ابتلا» یا «اصابت» هستند و این افراد «مبتلا» یا «مصاب» هستند و نه «مجنون» یا دارای مشکل روانی. با توجه به احادیث گفته شده در بالا و آیات و روایاتی که به آنها دست یافتیم می توان نتیجه گرفت که مجنون حقیقی کسی است که با وجود صحت عقل و بهره مند بودن از سلامت جسمی و عقلی از مسیر حق دور شده و دچار صفات منافی مسیر الهی می گردد و به نوعی هرکس که از مسیر الهی دور شود به همان میزان درجاتی از جنون را داراست. برای مثال با وجودی که فرد می داند تکبر گناه است باز تکبر می ورزد و با تکبر در زمین راه می رود. با توجه به این احادیث می توان گفت گناه کردن و معصیت در برابر خالق هستی در حالیکه خداوند به فرد عقل داده و می تواند درست را از نادرست تشخیص دهد دیوانگی است.

یکی دیگر از مفاهیم اصلی مرتبط به ناهنجاری؛ طبیعت می باشد. آیات فراوانی در مورد ویژگی ها و اوصاف انسان آمده است که در این زمینه می توانند کمک کننده باشند.

آیات فراوانی در بیان اوصاف و ویژگیهای انسان است که در بعضی وی ستایش و در برخی نکوهش شده است. مبدأ این ستایش ها فطرت گرایی و منشأ این نکوهشها طبیعت گرایی انسان است؛ نه خود طبیعت یا فطرت او، چون این دوقوای روح و مخلوق تکوینی خدایند. به سخن دیگر، حاکمیت فطرت بر وجود به رعایت عدالت و حفظ امینانهٔ امانت می انجامد و چون انسان به سوء اختیار خویش طبیعت را حاکم کرده است، قرآن او را نکوهش می کند و کار او را زشت می شمارد بنابراین همهٔ فضایل انسانی به فطرت گرایی و تمام رذایل به طبیعت گرایی انسان باز می گردد(۲۳).

فطرت ناظر به جنبه های انسانی است و از این رو با غریزه و طبیعت فرق میکند(۲۵). جوادی آملی بین فطرت و طبیعت انسان تمایز قایل شده و رویکرد جدیدی را در این زمینه بنا نهاده است. از نظر او فطرت انسان اساسا مثبت و سالم است و به حق گرایش دارد. او در مقابل فطرت، واژهٔ طبیعت را به کار می برد که اشاره به ابعاد زیستی، طبیعی و حیوانی انسان دارد(۸). در قرآن هر جا نکوهش انسان مطرح است، گفت و گو از انسانی

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

است که از خاک آفریده شده است به سوی آن گرایش تام دارد و هر جا از کرامت انسان سخن می رود دربارۀ انسانی است که مسجود فرشتگان و جانشین خدا در زمین است؛ یعنی نکوهشها به طبیعت گرایی انسان و ستایشها به روح فطرت خواهی او برمی گردد. نتیجه آنکه آیات بیان کنندۀ نقاط ضعف طبیعت خواهی انسان و آیات نکوهش کنندۀ طبیعت گرایی در انسان که به حس وهم و خیال برمی گردد هیچ فایده ای ندارد، بلکه درصدد تبیین سود و زیان طبیعت است(۲۳).

برخی از اوصاف منفی انسان که در قرآن کریم آمده است، ریشه هایی طبیعی دارد و از انحراف تمایلات موجود در طبیعت انسان و به تعبیر دقیق تر، تبعیت نکردن طبیعت او از فطرت وی پدید می آید(۲۵).

از دید نگارنده هر آنچه که باعث شود انسان به سمت طبیعت گرایی بدون استفاده معنوی سوق پیدا کند به سمت آسیب وناهنجاری پیش خواهد رفت و این با توجه به آیات و مطالب از پیش گفته شده کاملا مشهود است. در واقع انسان زمانی که در طبیعت خود غرق شود و با افراط در جنبه های طبیعی خود از فطرت خود دور شود به همان میزان به بیماری روانی دچار می گردد.

قرآن کریم و روایات معصومین علیهم السلام سرشاراست از نکاتی که علل و ریشه ها و نیز راهکارهای درمان آسیب های روانی را بیان می کند. چهار مفهوم اصلی که ما در حوزه آسیب شناسی روانی به آنها دست یافتیم؛ عبارتند از: جهل، قلب مریض، طبیعت‌گرایی و ابتلا. اساس آسیب روان در قلب است. اگر فرد در حوزه قلب دچار مشکل شود، چه مشکل او کم باشد چه زیاد در واقع فرد وارد وادی آسیب شده است. از طرفی شدت و میزان بیماری در افراد مختلف متفاوت است. نیروی عقل، دعوت کننده انسان به خیر و نیکی و سعادت و در جهت رشد و شکوفایی فطرت متعالی است. درمقابل عقل، جهل قرار دارد. جهل، قلمرو غیر منطقی شخصیت انسان است و کنش های آن نابخردانه و نامعقول است.

ریشۀ همۀ رفتارهای ناسالم و نابهنجار، به جهل و ناخردورزی برمی گردد. آن بخشی از اختلالات روانی مصطلح که افراد در ایجاد آنها اختیار یا نقش جدی نداشته اند در واقع نوعی «ابتلا» یا «اصابت» هستند و این افراد «مبتلا» یا «مصاب» هستند و نه «مجنون» یا دارای مشکل روانی. هرکس که از مسیر الهی دور شود به همان میزان درجاتی از جنون را داراست. همۀ فضایل انسانی به فطرت گرایی و تمام رذایل به طبیعت گرایی انسان باز می گردد. فطرت انسان اساسا مثبت و سالم است و به حق گرایش دارد. در مقابل فطرت، واژۀ طبیعت است که اشاره به ابعاد زیستی، طبیعی و حیوانی انسان دارد. در واقع انسان زمانی که در طبیعت خود غرق شود و با افراط در جنبه های طبیعی خود از فطرت خود دور شود به همان میزان به بیماری روانی دچار می گردد. ما در این پژوهش به خلاصه‌ای از موارد اشاره کردیم.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می دارند که هیچ گونه تضاد منافعی ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از تمامی کسانی که در این پژوهش ما را یاری نموده‌اند از جمله جناب آقای دکتر محسن عزیزی که صمیمانه ما را همراهی نموده‌اند و مسئولین محترم دانشگاه آزاد یزد که انجام این پژوهش را میسر ساختند تشکر و قدردانی می‌نمایند.

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

References

The Holy Quran

1-Azad H. Psychopathology based on DSM-IV-TR classification.13nd ed. Tehran: Besat.2014:27-28. [Persian]

2- Seyed Mohammadi Y . In translation Psychopathology. Rosenhan De، Seligman M. 11rd ed. Tehran:Savalan Publication; 2010:5-10.

3- Ebrahimi A, Nazari A, Hassani, J. Psychopathology from the perspective of the Quran. Journal of Islam and Health 2015; 23: 15-24. [Persian]

4- Rafiei H , Arjomand M. In translation The field of psychology. Atkinson R, Hilgard E. 14rd ed. Tehran: Arjomand publication; 2011:8-10.

5- Firouzbakht M, Behari S. In translation Clinical psychology, concepts, methods, professions. Phares, E, Trull T. 6rd ed. Tehran: growth bud publication; 2012:849-895. [Persian]

6- Rezaei F، Fakhraei A، Farmand A، Niloufri A، Hashemi Azar J، Shamloo Farhad. In translation DSM-5 Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. American Psychiatric Association. 8rd ed.Tehran: Arjmand Publication؛ 2021:215-216.

7-Forghani M، Nouri N، Sheikh Shojaei A. A Look at Islamic Psychology.5 nd ed. Tehran:Research institute of the field and university; 2020:84-90. [Persian]

8-Shojaei M، Heydari M. Theories of Healthy Humans with an Attitude Towards Islamic Sources. 1nd ed. Qo: Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications; 2010: 350-362. [Persian]

9-Nouri M، Nouri M، Hosseinizadeh S، Hsynyzadh S. The relationship between arrogance and humiliation: definition, types, consequences, and treatment from the perspective of Quranic verses. Quarterly Journal of Quranic Studies 2016; 9(36): 223-236. [Persian]

10-Azizi M. Development of an Islamic theory on the subject of psychopathology using descriptive-analytical method, and focusing on Imam Hadi (AS)'s letter to the people of Ahvaz. the first National Conference on Quran and Psychology Faculty of Psychology and Educational Sciences University of Tehran: 2020; 18(4-5):1014. [Persian]

11-Fayyaz R, Bahrami Ehsan H, Akavan A, Fayyaz F. Conceptual model of mental pathology based on immaturity from the perspective of the Holy Quran. the first National Conference on

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

Quran and Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, University of Tehran. 2020;1258:345. [Persian]

12-Okhovat A. Modeling coping with personal and social injuries based on the Quran and hadiths. The First National Conference on Quran and Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, University of Tehran. 2020;187. [Persian]

13-Mozaffari M. Causes of anxiety and its treatment based on Surah Yunus (AS). The First National Conference on Quran and Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, University of Tehran.2020;913. [Persian]

14-Hosseini Eskandian A, Pourakbar A, Soleimani Asl M. Pathology of the spiritual health of the family from the perspective of the verses of the Holy Quran. The First National Conference on Quran and Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, University of Tehran. 2020;275. [Persian]

15- Sabry WM, Vohra A. Role of Islam in the management of psychiatric disorders. Indian journal of psychiatry. 2013;55(Suppl 2):S205

16- Haque A. Psychology from an Islamic perspective. Global Psychologies: Mental Health and the Global South. 2018:137-50.

17-Salari Far M, Shojaei M, Mousavi Asl S, Dolatkhah M. Mental Health with an Attitude Towards Islamic Resources. 3nd ed. Qom: Seminary and University Research Institute; 2015: 30-3. [Persian]

18-Khosh Nasib M. the model of happiness from the perspective of Quran and Hadith. Pasandideh, A, Mohammadi Rey Shahri M. 2rd ed. Qom: . Dar al-Hadith Scientific and Cultural Institute Publication; 2013:82. [Persian]

19- Mousavi Hamedani, Baqir M.In translation Contemporary Neo-Sadra Philosopher, Transcendent Wisdom, Great Commentator. Tabatabai S.3rd ed. Qom:Qom Seminary Teachers Association, Islamic Publication;1995:112. [Persian]

20-Azerbaijani M، Shojaei M. Psychology in Nahj al-Balaghah (Concepts and Teachings). 5nd ed.Qom: Research Center and University; 2016:78. [Persian]

21-Jan Bozorgi M. Multidimensional Spiritual Therapy A God-Successful Approach to Counseling and Psychotherapy.2nd ed. Qom: Seminary and University Research Institute;2019:65. [Persian]

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]

22-Azizi Abargoei M. Mental Health from the Quran's Perspective, Yazd: Golden Thought.2020. [Persian]

23-Javadi Amoli A. Interpretation of Man to Man. 8nd ed. Qom: Esraa Publications; 2016:25(18-28):213-238. [Persian]

24-Motahari M. Fitrat. 30nd ed. Qom: Sadra Publication؛ 2017:31. [Persian]

25-Javadi Amoli A. Tafsir Tasnim. 5nd ed. Qom: Esraa Publication ؛2016: 49-68. [Persian]

[Downloaded from tbj.ssu.ac.ir on 2026-11-17]

[DOI: 10.18502/tbj.v22i3.13687]